



2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, հեռագետ)

ՆՈՐ ԳԵՏԿԱ ՎԱՆՔ ԿԱՄ ԳՈՇԱՎԱՆՔ*

Ե) Ս. Աստվածածին ժամատուն.— Գտնվում է գավթի հյուսիսային կողմում, կառուցել է վանքի առաջնորդ Տ. Մարտիրոսը ԺԳ դարի առաջին քառորդում: Ուղիղ քառանկյունի երկարածիզ հատակագիծ ունեցող մեծ շենք է՝ հյուսիսից հարավ ձգված: Սղել է կրկնահարկ, առաջին հարկի պատերը շարված են դեղնա-կաթնագույն հանքաքարի անմշակ մեծ քարերով, կրաշաղախով: Միակ փոքրիկ մուտքը արևմտյան կողմից է, արևմտյան պատի մեջ բացվում է երեք փոքր լուսամուտ, մեկական նման լուսամուտներ էլ բացվում են հարավային և հյուսիսային պատերից: Վերի հարկը եղել է փայտակերտ, որը կարճ ժամանակից հետո ամբողջապես փլվել է: Այժմ մնում են ստորին հարկի պատերը՝ երկու մետրաչափ բարձրությամբ:

Ինչ նպատակի է ծառայել այդ շենքը, ստույգ հայտնի չէ, ոմանք սեղանատուն են կարծում այն, սակայն, մեր կարծիքով, հավանաբար դա վանքի հոգևոր դպրոցը եղած լինի: Ինչևիցե, նա քաղաքացիական կառուցվածք է, որի պարզ ապացույցը նրա՝ հարավից-հյուսիս ձգված լինելու փաստն է: Վանքերին կից հոգևոր դպրոցների շենքերը սովորաբար, շնչին բացառությամբ, անջատված են լինում եկեղեցական շենքերից և կոչվում են ժամատուն: Այդպես են, օրինակ, Հաղբատի վանքի Համազասպ ժամատունը և ուրիշները:

Զ) Գրատուն.— Գտնվում է Ս. Աստվածածին ժամատան արևելյան կողմում՝ կից: Կառուցել է վանքի առաջնորդ Մարտիրոսը:

ԺԳ դարի կեսերին՝ հյուսն Մխիթարի գործակցությամբ. «Շինեաց և գրատուն մի գեղեցկաշէն յարկօք, արուեստաւոր ունելով զհիւսն Մխիթար, որ ի բազում իրս աշխատեղև եկեղեցեացն և վանիցն»²⁹:

Քառակուսի հատակագիծ ունեցող, փոքրածավալ կառուցվածք է՝ անսյուն դավիթների նմանությամբ: Ներսում, յուրաքանչյուր պատից ձգվող երկուական որմնասյուները միանալով խաչաձև կամարներով, կազմում են թաղապատ ծածկը, կենտրոնում հատուկ լուսանցքով՝ երգիկով: Որմնասյուները շատ մոտ լինելով պատերի ծայրերին, շենքի անկյուններում առաջացել են խորը խորշերի ձևով տարածություններ:

Ներսում, արևելյան, արևմտյան և հյուսիսային պատերի մեջ կան համաչափ դասավորված երեքական խորշեր, հավանաբար գրքեր պահելու համար, ըստ որի կենտրոններում եղած խորշերը համեմատաբար մեծ են: Միակ փոքրիկ մուտքը հարավային կողմից է, որը բացվում է սրահի մեջ: Հարավային, հյուսիսային և արևելյան պատերի մեջ բացվում են երկուական զույգ երկար ու նեղ լուսամուտներ:

Պատերի ստորին մասերը շարված են դեղնա-կաթնագույն հանքաքարի անմշակ մեծ քարերից, կրաշաղախով մածուցված, իսկ պատերի վրայի մասերը, որմնասյուներն ու կամարները՝ սև տուֆի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով:

է) Զանգակատուն.— Հիմնված է գրատան վրա՝ երկրորդ հարկի ձևով: Կառուցել են Դասապետ վարդապետը և իր եղբայր Կարա-

* Շարունակված ամսագրի 1959 թվականի № 2-ից:

29 Կիրակոս Դանակեցի, էջ 209:

պետը 1291 թվականին, Գաբրիել և Միքայել հրեշտակապետների անունով: Դրա կառուցման մասին նրա ներսում, խորանների արևմտյան պատի վրա պահպանվել է կառուցման վերաբերյալ հետևյալ արձանագրությունը. «Կաման ամենակալին Աստուծոյ, ի թվին Հայոց: Ձե: Պարոնութեան Իգդիշխալքունին և եղբարց իւրոց Արղութին և թաղադամուրին՝ որոց Քարիմդինին՝ որդոյն մեծին Ումեկին, և այլ որոյն խորութիւն: Մեկ :Բ: Եղբարս Դասապետ վարդապետ և Կարապետ Էդաֆ հիմն ի վերայ [յ] Եղեալ հիման և շինեցա՛մ զանկապետուն և եկեղեցի յանուն սուրբ հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միխայէլի: սակաւ բնշիւմ մերով և բնոյն մերոյ [յ] Իգնատ [ի] ռսի, արդեամբ՝ բազմամ վերագրեալ պարոնացն դրա՛մ պարսպ շուրջ եկեղեցոյս և այլ աշխատութիւնքս մերով կարի: Եւ Սարգիս վարդապետ՝ հայր վանիցս և միաբանս հաստատեցին Ձատկին և ճրագալուցին պատարագ որ յեկեղեցիս Դասապետ վարդապետին և Կարապետին սահմանեցին: Արդ, աղաչեմ զամենայն ժառանգաւորսդ յիշման արժանի արեմք զամենայն աշխատեալսն ի սմա, առաւել ջախխոսն և գրեթեզոն:»

Այդ արձանագրությունը հետաքրքիր ու արժեքավոր է ոչ միայն նրանով, որ ցույց են տրված հուշարձանի կառուցման ճիշտ ժամանակը, կառուցողներն ու շինությունն օժանդակող անձինք, այլև կարևոր է նրանով, որ այնտեղ որոշակի կերպով ասվում է, որ հիմնադրվում է մի այլ շենքի վրա. «եղաք հիմն ի վերայ [յ] եղյալ հիմանս». բացի դրանից, մատնացույց է անում վանքի պարսպի կառուցումը և, որ նշանակալից է՝ շենքի վրա աշխատողներին, հատկապես Ջաքիոսին և Գրիգորին, որոնք անկասկած շինության վրա աշխատող վարպետներ պետք է լինեն:

Ջանգակատունը կենտրոնագմբեթ ձևի կառուցվածք է, խաչաձև հատակագծով՝ ուղղանկյուն խաչքենքով: Արևելյան խաչքենքում շինված են իրար կից երկու փոքրիկ խորաններ, որոնք արևելյան կողմից ունեն շատ փոքր աբսիդներ: Մյուս խաչքենքը կարճ են՝ խորշերի ձևով: Ծածկը թաղակապ է՝ երկթեք տանիքով, խաչքենքը կամարող աղեղները տանիքի կենտրոնում կազմում են գմբեթի բացվածքը՝ ութակող, եռաշերտ, ներսից պատած ստալակտիտ զարդաքանդակներով, որի վրա բարձրացել է երբեմն սյունազարդ գմբեթը:

Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է, որը, ըստ երևույթին պետք է բացված լինի Աստվածածին ժամատան տանիքի վրա, ուր բարձրանում են քարե քառասյուղձան սանդուղքներով: Հարավային և հյուսիսային

պատերի մեջ բացվում են զույգ երկար ու նեղ լուսամուտներ՝ գեղեցիկ շրջանակներով. երեք հատ շատ նեղ ու փոքր լուսամուտներ էլ բացվում են արևելյան պատից:

Շարված է սև տուֆից, սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով. սալահատակված է, տանիքը պատած է սալաքարերով: Կանգուն է, որոշ քանդումներով. քանդված է գմբեթը, թափված են տանիքի սալաքարերը և քիվերի մեծագույն մասը. քայքայված են տանիքը և սալահատակը: Նախատեսվում է 1959 թվականին ամբողջովին վերականգնել այդ քանդված մասերը: Ջանգակատունը կառուցելիս որոշ փոփոխության է ենթարկվել գրատան տանիքը, հարմարացնելով զանգակատունը նրա վրա հիմնելու հետ:

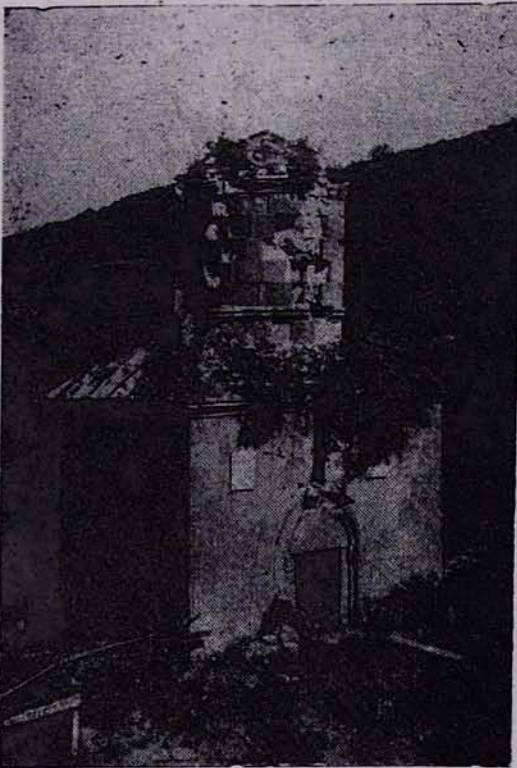
Ը) Մրահը՝ նեղ ու երկարավուն, ձգվում է արևելքից արևմուտք գավթի ու գրատան արանքում, միացնելով այդ երկու կառուցվածքներն իրար հետ: Նրա կառուցման մասին պատմական աղբյուրներում և ոչ էլ վիճագրություններում հիշատակություն չկա, ուստի նրա կառուցման ճիշտ ժամանակը որոշ չէ: Անկասկած է, որ այն կառուցվել է գրատանից հետո՝ ԺԳ դարի երկրորդ կեսին:

Գավթի և գրատան պատերին կից ձգվող չորսական որմնասյուները միանալով որմնակամարներով, յուրաքանչյուր պատի վրա առաջացնում են երեքական կամարակապ լայն խորշեր: Թաղակապ ծածկի եզրերը անմիջապես հենվում են որմնակամարների վրա: Շարված է գորշագույն տուֆի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով. տանիքը պատած է եղել սալաքարերով: Քանդված է գավթին կից արևելյան որմնասյունը՝ կից ծածկի ու որմնակամարների հետ միասին, թափված են տանիքի սալաքարերը:

Թ) Առաքելոց մատուռներ. — Գտնվում են Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու արևելյան կողմում, գավթի հարավային պատին կից: Կառուցել է Մխիթար Գռըր ԺԳ դարի սկզբներին, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում են պատմական աղբյուրները:

Երկու իրար կից փոքր մատուռներ են, որոնք իրարից անջատվում են ընդհանուր միջնորմներով: Երկուսի ծածկերն էլ թաղակապ են, արևելյան կողմից ունեն կիսակլոր, փոքրիկ աբսիդներ՝ ցածրիկ բեմերով: Երկու մուտքերն էլ արևմտյան կողմից են, կիսակլոր ճակատաքարերով ու քանդակազարդ պարակալներով: Մեկական փոքրիկ, կամարակապ լուսամուտներ բացվում են արևելյան աբսիդներից: Շարված են վարդագույն հանքաքարի սրբատաշ քարերով, կրկնաշաղախով: Սալահատակված են, տանիքները պատած են սալաքարերով:

Յուրաքանչյուր խորանի տանիքի վրա կանգնեցված է մի-մի խաչքար՝ ամբողջա-



ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԻՑ ԱՌԱՋ

կան մեծ քարի պատվանդանների վրա. հարավային խորանի խաչքարն ընկած ու անհայտացած է: Կանգուն մնացած խաչքարը կարմրագույն, ամուր քարից է, շքեղորեն զարդարված բուսական ու երկրաչափական ձևերի քանդակներով, որոնք մշակված են վերին աստիճանի նուրբ ձեռքով: Խաչքարի ձևերի գոյությունը տանիքների վրա վկայում է, որ այդ խորանները ծառայած պետք է լինեն որպես դամբարաններ:

Կանգուն վիճակում են, մասնակի քանդումներով. թափված են հարավային խորանի տանիքի սալաքարերը և արևելյան պատի երեսապատ քարերը. քանդված են հյուսիսային մատուռի սալահատակը, արևմտյան պատի ճակատի մասը՝ մուտքի ճակատաքարի հետ միասին, հարավային պատի ներսի երեսապատը և բեմը: Այդ մատուռ-մահարձանների քանդված մասերի վերականգնումը նույնպես նախատեսված է վանքի 1959 թվականի վերանորոգումների ծրագրի մեջ:

Ժ) Ս. Հռիփսիմե մատուռ.— Գտնվում է Ս. Գրիգոր Եկեղեցու արևելյան կողմում. կանոնի է Մխիթար Գոշը 1208 թվականին:

Սրա կառուցման մասին, բացի մատենագրական տեղեկություններից, պահպանվել է նաև կառուցման վերաբերյալ արձանագրությունը՝ մուտքի ճակատաքարի վրա, որը հետևյալն է. «Սուրբ Հռիփսիմէ. Ի Թլիս ՈՍԷ շինեց [ցախ] զեկեղեցիս Սերոբուս [քա] Ովասաբս Ի ձեռն [սուր վարդապետին] Մխիթարա [յ] Ի բարեխալ [սուրբ] և մեզ և ձեռնդաց մերոց, և ետուն .Ա. ար պատարագ Ի տանի Սրբոյն Սարգսի. և քէ ոք խափանէ, դատի յԱստուծոյ»³⁰:

Սովորական ձևով կառուցված փոքրիկ մատուռ է, շարված վարդապետն տուֆի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Մուտքը արևմտյան կողմից է, արևելյան կողմից ունի կիսակլոր, փոքր արսիդ: Ավերակ վիճակում է՝ մնում են պատերի ստորին մասերը:

ԺԱ) Ս. Գևորգ Եկեղեցի.— Գտնվում է վանքի հուշարձանների հիմնական խմբից դեպի հարավ-արևմուտք, ձորակի մյուս ափին: Կառուցել են խաչատուր վարդապետը և Բարսեղը 1255 թվականին: Եկեղեցու կառուցման մասին, բացի Կիրակոս Գանձակեցուց վերը մեջ բերված տեղեկությունից, գմբեթի թմբուկի վրա պահպանվել է նաև կառուցման վերաբերյալ հետևյալ արձանագրությունը. «[Ի քվին Հայոց] ՉԳ: Տէր Աստուած ռդուրմեա խաչատուր վար [դապետ] Ին և Բարսեղին՝ շինողաց եկեղեց [այս] և ամենայն աշխատողացն Ի սմա: Ամէն»:

Ս. Գևորգ Եկեղեցին կենտրոնագմբեթ մի կառուցվածք է, արտաքուստ ուղիղ քառանկյունի, ներսից խաչաձև հատակագծով՝ ուղղանկյուն խաչքերով: Խաչքերի միացման անկյուններից ձգվող կիսասյուները միասնակով կամարներով, իրենց վրա են կրում կլոր ու բարձր թմբուկ և սրածայր վեղար ունեցող գմբեթը: Արևելյան խաչքեր կիսակլոր է, արսիդային, ցածրիկ բեմով, որի երկու կողքերին կա մի-մի խորան. վերջիններս արևելյան ծայրում ունեն կիսակլոր փոքրիկ արսիդներ:

Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ կիսակլոր մեծ ճակատաքարով ու զարդարուն պարակալով: Յուրաքանչյուր պատի մեջ և զբանց համապատասխան թմբուկի շրջան կողմերում բացվում են մեկական երկար ու նեղ լուսամուտ: Նույնաձև երկու շատ փոքր լուսամուտներ էլ բացվում են խորանների արսիդներից: Ներսում, պատերի մեջ նկատվում են տարբեր մեծությունների բազմաթիվ խորշեր՝ դարակների ձևով: Արևելյան պատի մեջ, արտաքուստ, կան երկու եռանկյունաձև, կա-

³⁰ Այդ արձանագրությունը այժմ տեղում չլինելու պատճառով մեջ ենք բերում Բ. Հաբուրյունյանից, «Անգագրական հանդես», գիրք Ժ, էջ. 33:

մարակապ գագաթով մեծ խորշեր: Շարվածքը սրբատաշ քարերից է, կրաշաղախով. սալահատակված է, տանիքը պատած է սալաքարերով:

Այդ հուշարձանը գտնվում էր կիսավեր ու խարխուլ վիճակում, 1958 թվականին ամբողջապես վերականգնվել են բոլոր քանդված մասերը, տանիքը և գմբեթի վեղարը պատած են նոր սալաքարերով, ինչպես այդ ցույց են տալիս լուսանկարները:

ԺԲ) Ս. Հովհաննու Կարապետի եկեղեցի.— Գտնվում է Ս. Գևորգ եկեղեցուց քիչ դեպի արևմուտք, սարալանջի փոքրիկ հարթակի վրա: Սա Գոշի կողմից շինված անդրանիկ շենքն է նոր Գետկա վանքում: Ինչպես պատմում է Կիրակոս Գանձակեցին, Գոշը, ձեռնամուխ լինելով նոր Գետկա վանքի կառուցմանը, նախ շինում է մի փայտակերտ եկեղեցի և ապա կառուցում Ս. Հովհաննու Կարապետի եկեղեցին՝ վանքից, այսինքն փայտակերտ եկեղեցուց՝ վերև. «Սկսաւ այնուհետեւ վարդապետն սքանչելի հանդերձ միաբանօք իւրովք ձեռն ի գործ արկանել շինության վանիցն և եկեղեցւոյ ի վերասացեալ ձորն Տանձուտայ՝ հրամանաւ մեծ իշխանին Խանէի. և շինեցին եկեղեցի մի գեղեցկաշէն փայտակերտ, և օծեալ կնքեցաւ յանուն Սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի... Շինեցին ի նոր Գետիկ ևս փոքրագոյն եկեղեցի մի յանուն Սուրբ Կարապետին Յովհաննու ի գլուխ վանիցն»³¹:

Հետագայում, երբ առիթ կուսենանք խոսելու Գոշի դամբարանի կառուցման և Գոշի թաղման հանգամանքների մասին, ավելի պարզ ու հասկանալի կդառնա, որ տվյալ եկեղեցին, որի մասին խոսում ենք, իրոք Գոշի կողմից նոր Գետկա վանքում կառուցված անդրանիկ շենքն է՝ Հովհաննու Կարապետի անունով:

Եկեղեցին շատ փոքր է, սովորական մատուռի ձևով՝ հատակագիծը ուղիղ քառանկյունի է, ծածկը թաղակապ, արևելյան կողմից ունի կիսակլոր փոքր աբսիդ: Մուտքը արևմտյան կողմից է, որը բացվում է Գոշի դամբարանի մեջ, արևելյան կողմից ունի մի փոքրիկ լուսամուտ: Շարված է եղել սև տուֆ մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով: Ավերակ վիճակումն էր՝ քանդված էր ծածկը և պատերի վերի մեծ մասը:

Առաջին անգամ վերանորոգել է Երևանի բնակիչ Սմբատ Փարսադանյանը՝ Գոշ գյուղի սահմաններում եղած էջմիածնի վանքի կալվածների կառավարիչ Վախտանգ Փարսադանյանի եղբայրը՝ ԺԹ դարի իննսունական թվականներին: Այդ վերանորոգման ընթացքում պատերի քանդված մասերը լրացված



ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ

են եղել մանր, անտաշ քարերով, ցեխաշաղախով և պատրաստված է եղել փայտյա ծածկ. այդ վերջինս նույնպես քանդվել է:

1958 թվականին կատարված ընդհանուր վերանորոգումների ժամանակ հին պատերի բոլոր քանդված մասերը վերականգնվել են և կառուցվել թաղակապ նոր ծածկ՝ նույն սև տուֆի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով:

ԺԳ) Քրիստոսի Համբարձման եկեղեցի կամ Գոշի դամբարան.— Գտնվում է Ս. Հովհաննու Կարապետի եկեղեցու արևմտյան կողմում՝ կից: Կառուցել է Գոշը իր կենդանության ժամանակ, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում է Գանձակեցին. «... և ի ժամանակի ծերութեան, ի գլուխ վանիցն յաջմէ կողմանէ շինեաց եկեղեցի մի շիրիմ գերեզմանի իւրոյ, կրով և վիմօք մածուցեալ սրբագործ: յանուն համբարձմանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»³²:

Ապա խոսելով Գոշի մահվան ու թաղման հանգամանքների մասին, Գանձակեցին ավել-

31 Կիրակոս Գանձակեցի, էջ. 199—200:

32 Նույն տեղում, էջ. 205:

լացնում է. «Եւ վերակացու վանացն Մարտիրոս հանդերձ միաբանօքն գեղեցկապէս յարդարեաց զպատշաճս թաղմանն նորա հոգեկան և մարմնական պիտոյիւք. և տարեալ հանգուցին զնա առաջին դրան եկեղեցւոյն փոքրագունի, որ կայ ի գլուխ վանացն յարեմտից կողմանէ»³³:

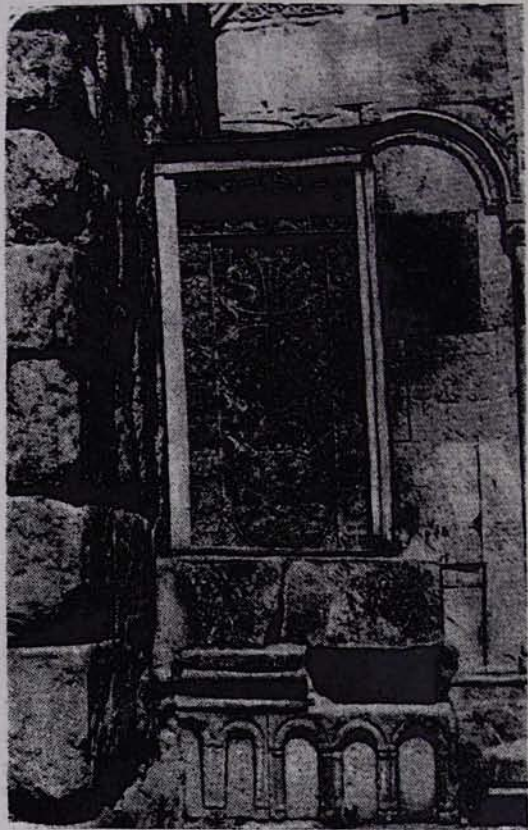
Գանձակեցու վերը մեջ բերած տեղեկություններէց միանգամայն պարզ է դառնում, որ Գոշի դամբարանը, որ նույն իր կառուցած Քրիստոսի Համբարձման եկեղեցին է, գտնվում է «ի գլուխ վանացն յաջմէ կողմանէ», փոքր եկեղեցու դռան առջևում, որը նույնպէս գտնվում է «ի գլուխ վանացն», որը, ինչպէս ասվեց վերևում, Ս. Հովհաննու Կարապետի նախակառույց եկեղեցին է:

Գոշի դամբարանը, որը Գանձակեցին եկեղեցի է անվանում, գուրկ է եկեղեցու հատկանիշներից, սովորական տապանատուն է: Բայց մյուս դեպքերում էլ նման կառույցները եկեղեցի անունով են կոչվել:

Սա քառակուսի հատակագիծ ունեցող կառուցվածք է եղել, շարված մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով. ամբողջապէս ավերակ է, մնում են միայն հիմնապատերը: Ներսում պահպանվել են երկու հատ հարթ երեսով մեծ տապանաքարեր, որոնցից հյուսիսայինի վրա փորագրված է «ԱԹԱՆ», իսկ հարավայինի վրա՝ «Գրիգոր քահանայ[յ]»: Ի. Հարությունյանը («Ազգագրական հանդէս», Ժ) «ԱԹԱՆ»-ը կարդացել է «Աղան», իսկ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանը («Արցախ», Բաքու, 1895 թ.)՝ «Մխիթար»: Կարող է պատահել, որ Բարխուդարյանի Գոշավանք այցելած ժամանակ գոյութիւն է ունեցել մի երրորդ տապանաքար, որն ունեցել է «Մխիթար» տապանագրութիւնը, որը, սակայն, ներկայումս գոյութիւն չունի: Բայց դա քիչ հավանական է, որովհետեւ դրանից մի քանի տարի առաջ Գոշավանք է այցելել Ի. Հարությունյանը, որը Աթան անունը կարդացել է Աղան, իսկ Մխիթար բոլորովին չի հիշատակում:

ԺԴ) Գերեզմանոցներ և մանրաձանձեռ.— Ամենամեծ գերեզմանոցը տարածվում է Գոշի դամբարանի և Հովհաննու Կարապետի եկեղեցու շուրջը, ուր մինչև այժմ էլ շարունակվում են թաղումները: Հին գերեզմանաքարերը սալաքարերի ձևով են և մեծ մասամբ թաղված են գետնի մեջ, շատերը ծածկված հողով: Ամենուրեք նկատելի են խաչարձան-մահարձանների պատվանդաններ, գեղաքանդակ խաչքարերի բեկորներ՝ բնորոշ ԺԳ—ԺԴ դարերին: Մի խաչարձան կանգուն է, եկեղեցու հարավային պատին կից և ունի ԺԳ դարի տապանագրութիւն:

³³ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 207:



ԳՈՇԱՎԱՆՔ.— ՎԱՐՊԵՏ ՊՈՂՈՍԻ ԽԱՉԱՐԶԱՆԸ

Մյուս գերեզմանոցը, որ համեմատաբար փոքր է, գտնվում է Ս. Գևորգ եկեղեցու շուրջը, ձորակի լանջին. պահպանվել է մի փոքրիկ մասը՝ հարթ երեսով տապանաքարերով և մի քանի խաչարձանների պատվանդաններ: Գերեզմանոցի մեծ մասը ձորալանջի սահելու հետևանքով ամբողջապէս քանդվել ու ոչնչացել է:

Մի քանի գերեզմաններ էլ կան վանքի շուրջը: Այստեղ աչքի են ընկնում խաչարձան-մահարձաններ, որոնցից երկուսը Ս. Գրիգոր եկեղեցու արևմտյան պատի տակ, երկու հատ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու արևմտյան պատի տակ, որոնցից մեկը փոխադրված է Երեանի Պատմական թանգարանը, իսկ տեղում մնացածը պատկանում է վարպետ Պողոսին: Հուշարձանների պատերի տակ, ամենուրեք դարձված են գեղաքանդակ խաչքարերի բազմաթիվ բեկորներ. երկու ամբողջական մեծ ու շքեղազարդ խաչքարեր դրված են գավթի հարավային պատի տակ, Առաքելոց մատուռների առջևում, որոնք բերված են եղել այլ տեղից:

Առանձնապես հետաքրքիր ու արժեքավոր են վարպետ Պողոսի և Բարգրոծ Հովհաննեսի խաչարձանները: Առաջինը գտնվում է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու արևմտյան պատին կից՝ մուտքի հյուսիսային կողմում: Կառուցել է վարպետ Պողոսը իր ծնողների, եղբայրների և իր գերեզմանի վրա, 1291 թվականին, ինչպես այդ մասին վկայում է խաչարձանի վրա փորագրված հետևյալ արձանագրությունը. «[Խամաւն Աստուծոյ եւ Պաղոս վարդապետ կանգն] եցի զխաչս ի վերա [յ] շիրմի ծնողաց իմոց [և եղբ]աց և ինձ, թէ Տեւ կամեսցի որ և սոցա ողորմեսցի [Աստուած ք]արեխաւսութեամբ ամենայն սրբոց: Ի Բւ. Չե: Պաղոս»:

Պողոսի այդ մանրամասն բաղկացած է պատվանդանից ու խաչքարից: Պատվանդանը քառաստիճան է, առջևի երեսը զարդարված է գլանաձև որմնասյուների ու որմնակամարների քանդակներով: Շատ հիասթափ ու զմայլելի են մեծ խաչքարի զարդաքանդակները, որոնք բուսական և երկրաչափական ձևեր են և մշակված են վերին աստիճանի նուրբ ձևով: Խաչքարի վրա, բարձրաքանդակ ձևով, ծաղկեհյուս զարդաքանդակներով գրված է նրա քանդակող Պողոս վարպետի անունը:

Հովհաննես Բարգրոծի խաչարձանը գրտնրվում է վանքի հյուսիսային կողմում, ձորանդրին, բարձրադիր վայրում: Այդ խաչարձանը նույնպես բաղկացած է պատվանդանից ու խաչքարից՝ պատած շքեղ զարդաքանդակներով: Խաչքարի վրա եղած արձանագրությունն ասում է, որ քարգործ Հովհաննեսը և իր եղբայրները կանգնեցրին Առաքարի Ս. Գրիգորը: Արձանագրության վերին մասը խիստ վնասված լինելու պատճառով անբնթոնելի է, ուստի արձանագրության ժամանակը պարզ չէ. «Եւ Յովաննէս Բարգրոծս և եղբարս կանգնեցաք Սուրբ Գրիգորս Առաքալէ...»:

Ս. Հովհաննու Կարապետի եկեղեցու հարավային պատի տակ կանգնեցրած խաչարձանի պատվանդանի վրա եղած արձանագրության մեջ ասվում է, որ հարազատ եղբայրներ Պողոսն ու Հովհաննեսն են կանգնեցրել այս խաչքարը: Դրանից հավանական է դուռնում, որ վերը հիշատակված վարպետ Պողոսն ու քարգործ Հովհաննեսը եղբայրներ են, ըստ որի Հովհաննեսը եղել է քառասուն-որմնադիր, իսկ Պողոսը քանդակագործ, որոնք միասին կերտել են թվածս հույակապ խաչքար-մահարձանները և մյուս ճարտարապետական կոթողները:

Ի դեպ պետք է նկատել, որ հայկական ճարտարապետության պատմության մեջ, ընդհանրապես շատ սակավ են այն դեպքերը, երբ կառուցվող հուշարձանի վրա արձանագրվում են այն կառուցող վարպետների անունները: Այդ տեսակետից Գոշավանքը առանձնահատուկ տեղ է գրավում: Բացի վերը նշված վարպետ Պողոսից և քարգործ Հովհաննեսից, Գոշավանքի կառուցման վրա մենք հանդիպում ենք նաև ուրիշ վարպետների, Սեբոբին ու Հովասափին՝ Հոփսիմե մատուռի կառուցման արձանագրության մեջ, Զաքիոսին ու Գրիգորին՝ դանդակատան կառուցման արձանագրության մեջ, հյուսն Մխիթարին և իր հոգեորդի Հովհաննեսին՝ գավթի վրա եղած հետևյալ արձանագրության մեջ և ուրիշները. «Եւ Մխիթար հիւսն միայրան և աշխատող այս եկեղեցոյ ի մանկութենէ մինչ ի ծերութիւն շինեցի զտունս աղաքից... որ դիպցելովս Յոհանիսի և ստացայ ինձ յիշատակ հոգեւոր Բ աւր պատարագ...»:

Հյուսն Մխիթարի մասին հիշատակում են նաև ժամանակի պատմական աղբյուրները. «Շինեաց և դրատուն մի,— պատմում է Կիրակոս Գանձակեցին,— գեղեցիկաշեն յարկօք, արուեստաւոր ունելով զհիւսն Մխիթար, որ ի բազում իրս աշխատ եղև եկեղեցեաց և վանիցն»³⁴:

ԺԵ) Պարիսպ.— Գոշավանքը շրջապատված է եղել պարսպով, որի մասին հիշատակվում է Ս. Աստվածածին եկեղեցու վերանորոգման և դանդակատան կառուցման արձանագրությունների մեջ, որոնք հետևյալներն են.

«Մեկ Խցնատիւս վարդապետ և որ մերն նորոգեցաք գեկեղեցիս և եղաք զպատուարս, տեկեցաք այգի եկեղեցոյ...»

«Կամաւն ամենակային Աստուծոյ ի քվին Հայոց: Չե: (1291) . . . դրանք պարիսպ շուրջ եկեղեցոյս և այլ աշխատութիւնս...»:

Առաջին արձանագրությունը տարեթիվ չունի, ուստի հայտնի չէ, թե երբ է հիմնվել սկզբնապարիսպը: Երկրորդ արձանագրությունից միանգամայն որոշակի է, որ դանդակատան կառուցմանը ղուգընթաց, շինվել է վանքի պարիսպը՝ 1291 թվականին և ուրիշ աշխատանքներ, որոնց անունները չեն հիշատակվում արձանագրության մեջ: Այդ պարսպից այժմ բաքեր անգամ չկան:

Գոշ գյուղում, բացի Գոշավանքից, պահպանվել են նաև ուրիշ հուշարձաններ, որոնց մասին հարկ չհամարեցինք հիշատակել:

34 Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 209.

